

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Добрин Христов Канев, НБУ, Политически науки (3.3)

на дисертацията на **Атанас Бориславов Ждребев** на тема **„Популизъмът като фактор за дисфункция на политическите институции в България (2001-2018)“**

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Съвременна българска политика)

Най-вероятно първото, което ще впечатли читателите на дисертацията на Атанас Ждребев *„Популизъмът като фактор за дисфункция на политическите институции в България (2001-2018)“*, е актуалността и значителността на темата, която е избрал.

Неговото изследване се появява във време, когато темата „популизъм“ е завладяла медиите, политическата експертиза, политическата наука. Макар образът на настъпването на популизма като мощно политическо „цунами“ (по самооценката на Фараж) да е пресилен, все пак няма никакво съмнение, че дефинираните като популистки партии постигат напоследък електорални успехи в степен, която позволява възникването на въпроси като този, дали съществуващият „популистки момент“ няма да се превърне в „популистка ера“, която да постави под съмнение оцеляването на самата либерална демокрация. Дори и да приемем, че успокояването на тази популистка вълна през последните година-две е нещо трайно, че е настъпил „пост-популистки период“ и че като цяло пътят на популистите към властта е затруднен, те остават в силна позиция да продължат да променят съществено политическите системи в посока на ерозия на либералната демокрация.

И ако това е вярно и за установените демокрации, то важи с още по-голяма сила за новите демокрации, където вече стана обичайно популистките партии и популистките политици да доминират на избори над традиционните партии и политици. Изследванията показват например, че от 15 европейски пост-комунистически държави в седем управляват популистки партии, в още две те са в правителствената коалиция а в три са главна опозиционна сила.

Цялото това развитие, което преобръща установени традиции, норми и практики и има потенциала да доведе до съществени политически промени, несъмнено е предизвикателство и за политическата наука и не е случаен нестихващият през последното десетилетие и половина поток от изследвания на популизма.

Можем да причислим труда на Атанас Ждребев именно към тези многочислени опити да се обясни популизма, неговото естество, неговите характеристики, последиците от неговия възход и от инкорпорирането му в mainstream политиката – нещо, което е достатъчно доказателство за **значимостта и актуалността на избраната изследователска тема**. В това отношение можем да се съгласим и с мнението на автора, че специално за България започналото от 2001 г. трайно установяване на популизма „има фундаментална значимост, тъй като се касае за дългосрочен процес, който води до цялостна промяна в начина на функциониране на политическата система в два от основните ѝ компоненти – партийната система и политическите институции“ (с. 7).

В същото време този избор на автора го е изправил пред друг тип проблем – да намери свой собствен път, свой изследователски аспект, който да го отличава от множеството изследвания на популизма, включително и на популизма в България, дело на някои от най-изявените български политолози. Решението му идва след внимателен анализ на повечето публикации по темата, който го води до извода, че основното внимание досега е отправено към определянето на характера на популизма, на неговата роля за трансформацията на партийната система, но в голяма степен остава открит въпросът за ефектите от възхода и управлението на популистките партии и лидери върху функционирането на демократичните институции. Ждребев се насочва именно към тези недостатъчно разработени аспекти, като формулира ясна **изследователска цел** – „да установи взаимната зависимост между проникването на популистки формации в българската политическа система в периода след 2001 и настъпилата дисфункция на основните политически институции“ (с. 11). От гледна точка на така поставената изследователска цел обоснована е и поредицата от по-конкретни изследователски задачи, чрез които тя би могла да бъде реализирана – извеждане на подходяща дефиниция на популизма, въз основа на която да се изработят индикатори за проверка на това дали дадена партия е популистка; проследяване на отклоненията от институционалните норми в популисткия дискурс на партийните лидери и в рамките на

конкретни събития, продуцирани от тези лидери и генериращи дисфункция на политическите институции; проследяване ролята на популистките лидери в периодите на институционални кризи (вж. с. 11).

Тезата, която авторът си е поставил за доказване, изглежда по следния начин: Популизмът е антиинституционален, тъй като и като дискурс, и като стратегия той интегрира в себе си в една взаимосвързана цялост незачитането на институциите като инструмент за взимане на легитимни решения и незачитането на фундаменталните принципи на демокрацията, които са практическият двигател на институционалния процес. (с. 10-11). По-късно в текста се появява и основна хипотеза, която динамизира и конкретизира тезата - с проникването на популисткия фактор в българския политически живот в периода след 2001 настъпва трайна промяна в начина на функциониране на политическата система, белязана от тенденцията лидерите на популистките партии след своето институционализиране в структурите на държавното управление перманентно да нарушават институционалните правила.

Още тук можем да твърдим, че ориентацията към разкриване и доказване на антиинституционализма на популизма в българския му вариант позволява на автора да хвърли по нов начин светлина върху българския популизъм и да осъществи свой собствен принос в изследването на тази проблематика.

В хода на изследването си Ждребев е използвал различни *методологически подходи*, като е изхождал от спецификата на изследователските задачи. В началото виждаме умелото прилагане на критичен анализ при успешния му опит да формулира разгърната дефиниция на популизма. Тук проличава високата степен на познаване и осмисляне на основните научни текстове, свързани с темата на изследването. Впечатлява научната смелост на автора, на основата на анализиранията множество методологически подходи и опити за дефиниции на водещи по тематиката автори, да предложи своя дефиниция на изключително неясното, нефокусирано и нееднозначно явление, наричано популизъм. На тази база са изведени и определени индикатори, нужни на автора за по-нататъшните стъпки в изследователския процес. Тези стъпки водят до разкриване на конкретните измерения на българския популизъм, които, от своя страна, са изследвани предимно с методологическите инструменти на качествения контент-анализ, избран от автора поради това, че този метод се „фокусира върху основния смислов елемент на съдържанието, а не върху количествените

натрупвания, които в своя статистически вид не дават достатъчно солидна база за тълкуване на това, което стои зад цифрите (с. 12).

В тази връзка трябва да се обърне внимание на голямото количество *източници*, върху чийто анализ авторът е изградил изследването си. Справката в автореферата сочи общо 629 източника, като 97 от тях са научни, 437 са медийни публикации, 7 са нормативни актове и 78 са единици на контент-анализ. Вече стана дума за вторичната литература, посветена на популизма, която авторът е проучил задълбочено. Нужно е обаче също да подчертаем огромните усилия, положени от дисертанта, в работата с първични източници (в т.ч. речи, интервюта, изявления на популистките лидери) и различни видове медийна информация, представени в подготвените (и приложени към работата) карти за регистрация на данни, необходими за извършване на контент-анализа. Създадена е ценна база данни, съдържаща обработени текстове от и за Симеон Сакскобургготски (26 на брой), Волен Сидеров (27) и Бойко Борисов (25). Не бих се колебал да я причисля към приносите на автора.

Структурирането на дисертационния текст също спомага за реализирането на преследваните изследователски задачи. Авторът е организиран работата си в увод, три отделни глави, всяка от които изглежда необходима за отговор на издигнатите хипотези, и заключение.

След един увод, който отговаря на академичните правила, в първа глава се тръгва, както вече стана ясно, с преглед на основните текстове, посветени на анализа на популизма, в който авторът е показал не само познания, но и способност да сравнява, да типологизира и да достига до самостоятелни изводи. Като посочва обичайното диференциране на популизма като идеология, дискурсивен стил и стратегия за политическа мобилизация, Ждребев отхвърля тезата за популизма като идеология с достатъчно солидни аргументи и след тази редукция се насочва към изработване на дефиниция, която да му послужи като стандарт за емпиричните изследвания на българския популизъм. Неговата дефиниция е разгърната и многосъставна. Тя наподобява ядро и периферия с посочените основни и допълнителни характеристики. В ядрото виждаме антиелитизъм, антиинституционалност, антиплурализъм, липса на ядро от ценности, възможност за свързване с различни идеологии, поява в условията на кризи на легитимността на политическата система. Допълнителните характеристики се свеждат до антипартийност, антидемократичност,

антиконституционност, демагогия, манипулиране на социално недоволство, плебисцитарна насоченост, харизматичен лидер, отхвърляне на ролята на институциите като посредници, използване на ресурсите на медийната демокрация, противопоставяне на етнически малцинства, имигранти, чужденци. (вж. с. 92-93)

Разбира се, това е решението на автора, макар че са възможни и други варианти, възможно е вероятно и използването на някои по-обобщени категории, възможни са и допълнения. В тази връзка - един въпрос към дисертанта: Смята ли за подходящо към допълнителните характеристики да се включи и антиинтелектуализмът, скептицизмът към учени и експерти?

Дефиницията е здравата основа, от която се изхожда за изработване на подходящите индикатори за разкриване на популисткия характер на партии и лидери, но най-вече за доказване на поставената теза за антиинституционалност на българския популизъм. В случая Ждребев е извел десет индикатора, свързани както с „ядрото“, така и с „периферията“ в неговата дефиниция. Става дума за: отрицание/отхвърляне на елита, противопоставяне елит/народ, унификация на народната воля, антипартийност, значение на личността/харизмата, засилване на социални очаквания, създаване образ на врага, отхвърляне на институциите посредници, отхвърляне на институциите като инструмент за взимане на легитимни решения (с. 98).

На основата на възприетите от автора индикатори, извлечени от неговата разширена дефиниция на популизма, във втора и в трета глава се анализират българските популистски лидери от гледна точка на двете различни трактовки на популизма – като дискурс и като стратегия за политическа мобилизация.

Във втора глава, наред с изследване на отклонението от институционалните правила в популисткия дискурс на тримата партийни лидери, изследван на базата на техните вербални публични прояви, Ждребев си е поставил за цел да анализира и политическите им действия, нарушаващи нормите и правилата на либералната демокрация.

По отношение на популисткия политически дискурс авторът е поставил на верификация три хипотези.

В първата хипотеза се предполага, че общото в популисткия дискурс на отделните изследвани политически лидери се дължи на използването от тях на популистки дискурсивни категории. В центъра на разсъжденията на автора стоят два проблема - отрицанието/отхвърлянето на политическия елит и механизма, по който протича разделението елит/народ. В последна сметка тази хипотеза се оказва само частично вярна поради това, че ксенофобията е присъща само на Сидеров, а образът на врага се създава по съвършено различен начин от тримата изследвани популистки лидери. Потвърдени от автора са поставените в тази глава втора и трета хипотези – от една страна, че основната специфика на дискурса на изследваните политически лидери се поражда от специфичното им разбиране на образа на народа, на собствения им образ и от това на образа на врага, от друга – че популисткият дискурс на изследваните политически лидери е едновременно антиелитистки и антиплуралистичен и представлява заплаха за демокрацията, защото има за цел унификация на народната воля.

Изводът на автора след този анализ е, че като „основна характеристика на популисткия дискурс на Симеон Сакскобургготски, Бойко Борисов и Волен Сидеров се очертава неговата антиинституционалност“, че „още на равнището на политическото говорене се оформят основните интуиции на отрицание на модела на ефективността и функционалността на политическата система, отрицание, което е насочено срещу нейните основни конституиращи елементи“ (с. 163).

Следващият аналитичен ход на Ждребев е да покаже, че в случая крачката между дискурса и действието е вече факт. За тази цел той ни представя множество политически събития, свързани с действията на тримата изследвани лидери, в които могат да се открият антиинституционални действия.

Известно е, че използването на примери за доказване на определена теза може да се окаже нож с две остриета, като се противопоставят примери с противоположно съдържание или като се даде друга интерпретация на използвани примери.

Без да оспорвам изводите на автора в тази част на дисертационния труд, ще си позволя в този дух още един въпрос към дисертанта: Поведението на Симеон Сакскобургготски при провеждането на президентските избори през 2001 г. не означава ли по-скоро нежелание да

се подкрепи конкретния кандидат Петър Стоянов отколкото незачитане на значимостта на президентската институция? Във всеки случай има по-подходящи примери в това отношение – например неинформирането на президента за хода и резултата на преговорите с ЕК по глава Енергетика.

В третата глава анализът се осъществява от перспективата на популизма като стратегия за политическа мобилизация, като се търсят доказателства за антиинституционален характер на тази стратегия, проявяващ се най-ярко в периоди на парламентарни и правителствени кризи. Изследователската хипотеза е, че „в българския случай популизмът не само възниква в условията на кризи на легитимността на политическата система, но води и до пораждаване на такива чрез целенасочено отклонение от институционалните правила“ (с. 219). Детайлно са проследени три остри парламентарни кризи в периода 2005 – 2014 г., които са предизвикани от популистки формации и техните лидери в ситуация, когато те са или управляващи или сериозно представени в институциите. В последна сметка обосноваването извод на автора при тестването на тази хипотеза е, че „популизмът предизвиква институционални кризи“, които „са резултат не от някаква външна заплаха спрямо легитимността на политическата система, която би могла да предизвика популистка мобилизация, а от заобикаляне на базови принципи на конституционната рамка от страна на партии, които имат активно участие в парламентарния процес“ (с. 282)

Заклучението на дисертационния труд обобщава резултатите от изследователския процес и още веднъж в синтезиран вид представя аргументите в подкрепа на тезата на доктората, а именно, че „българският популизъм е антиинституционален, защото следва тенденцията на отклонение от правилата на играта, от писаните правни норми и от традициите, на базата на които се осъществява регулярната дейност на органите на законодателната, изпълнителната и съдебната власт“, което води до дисфункционалност на българските политически институции (вж. с. 287-288).

Ако се опитам да обобщя този преглед на съдържанието на дисертацията, бих казал, че става дума за завършен изследователски труд на равнището на най-новите научни постижения в изследваното поле, труд, в който докторантът успешно е осъществил комплексно и задълбочено изследване, реализирал е изследователските си цели и задачи, дал е обоснован отговор на поставените хипотези и по този начин е реализирал собствен научен принос в

изследванията на популизма. Може да се говори за сериозно изследователско постижение на автора, който е показал дълбоки познания, самостоятелно мислене и способност да обхваща комплексно и задълбочено предмета си на изследване.

В края бих искал да потвърдя, че със своите близо 500 страници общ текст, от които 340 страници основен текст, с добре изградената и балансирана структура, както и с богатата библиография и ценните си приложения дисертационният труд отговаря на формалните критерии за подобен род изследователски продукт, заложен в съответните законови и други нормативни документи. Авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертацията. Самооценката на приносите има своите основания. Налице са и ред публикации по темата на доктората.

Наличието на някои неточности в текста - Кас Муде не е белгийски (с. 47), а холандски политолог, преводът на heartland (с. 26) не изглежда най-подходящ, по-често се използва терминът партиципативна демокрация вместо участническа (с. 48) – е по-скоро изключение, което потвърждава правилото, а именно, че трудът се отличава с прецизност на изказа, с подчертано академичен стил, с рядко срещана напоследък висока писмена езикова култура.

В заключение, всичко изложено дотук води до един извод, а именно до високата ми оценка на представената дисертация и за категоричното ми мнение „за“ присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки на Атанас Бориславов Ждребев.

София, 6 април 2019 г.

доц. д-р Добрин Канев